

ЖАНР КАЗКІ Ў ТВОРЧАСЦІ У. КАРАТКЕВІЧА

Уводзіны. Казкі — адзін з найбуйнейшых пластоў вуснай народнай творчасці, творы, ёмістыя па змесце, разнастайныя і дасканалыя па форме, з вялікім выхаваўчым патэнцыялам. З даўніх часоў і да нашых дзён яны з'яўляюцца адной з самых любімых і папулярных разнавіднасцей фальклорных твораў, прыцягваюць да сябе ўвагу вялікай колькасці як шараговых чытачоў, так і прафесійных даследчыкаў. Казкі былі адной з тых з'яў, з якіх пачалося навуковае вывучэнне фальклору, казказнаўства заклала асновы фалькларыстыкі як навукі [1, с. 511].

Асноўная частка. Казачныя сюжэты і вобразы вельмі падобныя ў самых розных народаў свету. Беларускі даследчык Канстанцін Паўлавіч Кабашнікаў сцвярджае: «Казка, як ніякі іншы жанр, — з'ява інтэрнацыянальная, адлюстроўвае адзінства законаў развіцця духоўнай культуры народаў свету і мае шмат агульнага ў творчасці кожнага з іх» [2, с. 166].

Але менавіта Беларусь валодае адным з найбагацейшых у Еўропе, а можа быць і ў свеце фундам казак як па колькасці твораў, так і па разнастайнасці сюжэтаў, і па мастацкай вартасці. Вядомы беларускі даследчык канца XIX — пачатку XX стагоддзя Яўхім Карскі пісаў: «Казкі займаюць адно з галоўных месцаў сярод твораў народнага слоўнага мастацтва... Але асабліва імі багатыя беларусы... Беларусь, асабліва глухія яе часткі, з'яўляецца найбольш прыдатнай глебай для росквіту казак... Мы можам смела сцвярджаць, што па жывапіснасці і прыгажосці апаведу беларускія казкі не маюць сабе роўных» [1, с. 511].

Паводле свайго зместу казкі падзяляюцца на героіка-фантастычныя, сацыяльна-бытавыя і казкі пра жывёл. Але літаратуразнаўца Вячаслаў Рагойша вылучыў як жанр і літаратурную (або аўтарскую) казку, бо нярэдка такія пісьменнікі, як Я. Колас, А. Якімовіч і іншыя, апрацоўвалі народныя казкі або на ўзор народных пісалі свае («Казкі жыцця» Я. Коласа, «Казкі» У. Караткевіча). Паэты часта вершаванай мовай перадаюць вядомыя казачныя сюжэты або ствараюць уласныя вершаваныя казкі. Вядомасць набылі вершаваныя казкі «Рак-вусач» Я. Коласа, «Мурашка-Палашка» З. Бядулі, «Дзівосныя прыгоды» У. Дубоўкі, «Казка пра музыку» М. Танка, «Вавёрчына гора» В. Віткі, «Звярыны баль» С. Шушкевіча, «Мех шэрых, мех белых» Р. Барадуліна і іншыя [3, с. 416].

Калі казаць пра асаблівасці літаратурнай казкі, то гэта ў першую чаргу апісанне аўтарамі сучасных рэчаў і з'яў рэчаіснасці. Напрыклад, У. Караткевіч у казцы «Жабкі і Чарапахы» дае такое параўнанне чарапахі: «жаба ў танку» [4, с. 506]. Таксама да мастацкіх асаблівасцей можна аднесці і тое, што ў аўтарскіх казках значную ролю адыгрывае асоба пісьменніка, яго ацэнка апісаных з'яў і людзей.

Уладзімір Караткевіч — паэт, празаік, драматург, сцэнарыст, эсэіст, а таксама аўтар некаторай колькасці казак. Ён быў чалавекам шырокай эрудыцыі, з'яўляўся заўзятым падарожнікам, знаўцам сусветнай гісторыі і культуры, гісторыі Беларусі, а таксама знаўцам батанікі, заалогіі, геалогіі, літаратуры.

Творчасць У. Караткевіча прадстаўлена вялікай колькасцю тэм, але ў першую чаргу варта звярнуць увагу на патрыятычны пафас яго твораў. Пісьменнік вельмі чула ставіўся да лёсу свайго народа. У сваёй першай казцы «Лебядзіны скіт» ён уздымае праблему нацыянальнай свядомасці. Так, пачынаючы твор традыцыйным «даўным-даўно...», У. Караткевіч хутка пераходзіць да разваг пра свой народ, адлюстроўваючы розныя погляды на яго. Хан Батый кажа: «Народ — гэта статак, у якім кожная жывёла думае толькі аб тым, каб есці другіх і не быць з'едзенай» [4, с. 467]. Юсуфі гаворыць так: «Зараз яны пяюць хвалу табе, заўтра — іншаму, а яшчэ праз пяцьсот год, а можа, і раней, люд будзе клясці цябе за тое, што ты веў яго гэтым шляхам, поўным крыві і стогнаў» [3, с. 466]. А старац кажа так: «Калі хоць адзін чалавек астаўся на роднай зямлі — яна не загіне» [4, с. 470].

Наступная казка У. Караткевіча была надрукавана амаль праз дваццаць гадоў пасля казкі «Лебядзіны скіт». Гэта быў твор «Чортаў скарб». Казка адрозніваецца ад папярэдняй як зместам, так і формай. Па-першае, трэба адзначыць, што перад чытачом паўстае яскравы вобраз апавядальніка, які імкнецца мякка паўшчуваць маленькага слухача: «А насоўкі ён [чорт] не мае. Як ты часам, калі дома забудзеш» [4, с. 476]. Па-другое, У. Караткевіч выявіў сябе тут і як сапраўдны майстра слова, які валодае тонкім пачуццём гумару: «А жыў у гэтай хаце селянін па імені Янка. Здаровы, як зубр, добры і не дужа мудры. Было ў яго пяцьдзясят сыноў, сорак валоў і кошка. Ну, можа, не пяцьдзясят сыноў, а тры, не сорак валоў, а два. Але кошка была, гэта можаце мне паверыць. Пярэстая. З чатырма лапамі. З адным хвостом» [4, с. 472]; «Нічога, гаспадыня заўтра падмяце. Трэба ж, каб і ёй работа была» [4, с. 474]. У казцы «Чортаў скарб» пісьменнік паэтызуе родную Беларусь — знаёмства з месцам дзеяння ўяўляе сабой лірычную прозу: «У нейкім прыгожым краі, трошкі бліжэй Сонца і трошкі далей ад Месяца, у краі, багатым залатымі нівамі, празрыстымі рэкамі, сінімі азёрамі ды цёмнымі пушчамі» [4, с. 472]. Народныя прыкметы, забавоны для Караткевіча-казачніка становяцца абавязковымі элементамі побыту селяніна: сажу ў капусце

гаспадар тлумачыць выбрыкамі чорта, які любіць з'язджаць з коміна, адбітак на толькі што спечаным пірагу — тым, што чорт садзіўся на яго адпачыць і пагрэцца. Адкрытая аўтарская сімпатыя да пабітага мядзведзем міфічнага госця выклікае спачуванне, эмпатыю чытачоў да гэтага персанажа, што не заўсёды выяўлена ў народнай казцы. Фінал казкі У. Караткевіча павучальны, нават дыдыктычны: «І таму, калі ты жывеш шчасна і радасна, ніколі не дражні мядзведзя ў звярынцы і не кідай у кошку не тое што каменем, а нават мякай грудкай зямлі. Бо гэта ж яны зрабілі калісьці так, што табе добра. Ды і наогул ні ў кога нічым не кідай і нікога не дражні» [4, с. 477].

Казка «Жабкі і Чарапах» з'яўляецца адной з апошніх аўтарскіх казак У. Караткевіча. Завяршаецца яна разважаннем пісьменніка над уласцівым многім з нас няўменнем, нежаданнем прыняць іншага. Талерантныя, добразычлівыя адносіны хоча сфарміраваць казачнік у маленькіх слухачоў: «І навошта, калі ты зялёны і мяккі, ляць таго, хто карычневы і цвёрды? Ты воль ходзіш на дзвюх нагах, а кот — на чатырох. І няхай сабе. Дрэнна вы зрабілі, жабы. Ану, марш адразу ў Чарапахі прабачэння прасіць, перапрашаць яе!» [4, с. 507]. Аўтар удала выкарыстаў у творы словы, якія нядаўна ўвайшлі ў паўсядзённае жыццё, напрыклад: «жаба ў танку», «як лакаваныя». У казцы таксама можна знайсці і прыём алітэрацыі, які У. Караткевіч выкарыстаў дзеля таго, каб маленькія чытачы практыкавалі сваё маўленне: «Бур-ракоў не было — // Бр-ручкі навар-рыла...» [4, с. 506].

Талент і майстэрства нашага славутага земляка зрабілі яго казкі вядомымі не толькі ў Беларусі. Ёсць пераклады казак на літоўскую, украінскую і іншыя мовы свету.

Заклучэнне. Жанр казкі ў творчасці У. Караткевіча быў запатрабаваны яго талентам пісьменніка-рамантыка, першаадкрывальніка беларускай гісторыі ў айчынным прыгожым пісьменстве, бо гісторыя народа — гэта не толькі факты, але і той недатаваны міфалагічны час, калі чалавечы ўяўленне растлумачвала аб'ектыўныя з'явы вобразна, ствараючы ў тым ліку і вобразы казачных істот. Для Караткевіча казка — жанр, які дазваляе ў нязмушанай форме данесці да маленькіх жыхароў сучаснай Беларусі важнейшыя чалавечыя законы, ісціны: павага да старэйшых, клопат пра бліжняга, працавітасць, добразычлівасць. У каардынатах міфалагічнага часу аўтар сцвярджае вечнасць і непахіснасць народнага погляду на жыццё.

Спіс цытуемых крыніц

1. Нарысы гісторыі культуры Беларусі : у 4 т. / навук. рэд. А. І. Лакотка. — Мінск : Бел. навука, 2016. — Т. 3. — 751 с.
2. *Кабашнікаў, К. П.* Народная проза / К. П. Кабашнікаў, А. С. Фядосік, А. В. Цітавец ; навук. рэд. А. С. Ліс. — Мінск : Бел. навука, 2002. — 517 с.
3. *Рагойша, В. П.* Тэорыя літаратуры ў тэрмінах : дапаможнік / В. П. Рагойша. — Мінск : Беларус. энцыкл., 2001. — 384 с.
4. *Караткевіч, У.* Збор твораў : у 8 т. — Мінск : Маст. літ., 1988. — Т. 2. Апавесці, апавяданні. Казкі. — 511 с.

УДК 811.161.1

Е. А. Зуева

Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Минск

МЕСТО УНИВЕРБАЦИИ В СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ РУССКОГО И БЕЛОРУССКОГО ЯЗЫКОВ: К ПРОБЛЕМЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Введение. Быстрый темп жизни и процессы, связанные с ним в таких сферах жизни, как техника, экономика, политика, приводят к изменениям в языке, одним из которых является стремление к языковой экономии. Проявление тенденции к экономии языковых средств выражается в компрессивном словообразовании. Номинативные единицы, тождественные по значению базовому слову или словосочетанию, но отличающиеся от них более краткой формой, объединяются Е. А. Земской в понятие «компрессивные способы словообразования» [4, с. 120]. К таким способам относятся сложение, сращение, аббревиация, субстантивация, универбация и усечение. Сравнение лексической системы современных русского и белорусского языков указывает на интенсивность развития в языках тенденции к экономии и сокращенного представления фактов окружающей нас действительности. Проявляется она в настоящее время в современных близкородственных русском и белорусском языках в процессе универбации. Универбация как явление пограничное между лексикологией и словообразованием является одним из способов обогащения лексической системы языка. Процесс универбации связан с постоянным развитием языка. Наблюдение и описание процесса универбации в близкородственных русском и белорусском языках является актуальным, так как данное явление достаточно хорошо изучено в русском языке и практически не изучено в белорусском.

Основная часть. Можно обозначить следующие периоды изучения универбации:

1) первая половина XX века. На этом этапе только намечались подходы к исследованию словных образований, семантически тождественных словосочетаниям;